

ROCZNIK TOMISTYCZNY
12 (2023) 2

700 ROCZNICA KANONIZACJI
ŚW. TOMASZA Z AKWINU

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Zembrzusi, Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Arkady Rzegocki, Jerzy Nitychoruk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam

RECENZENCI / REVIEWERS

Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Piotr Roszak, Marek Prokop, Mikołaj Krasnodębski, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Ignacy Dec, Paul J. Cornish, Imelda Chłodna-Błach, Marcin Bukała, Henryk Anzulewicz

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Joanna Pyłat, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Biegańska-Bartosiak

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2023

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Partner Fundacja PZU

FUNDACJA

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji (Artur Andrzejuk).....	9
------------------------------------	---

Recenzowanie w nauce

Z Antonim B. Stępnem rozmawia Artur Andrzejuk.....	11
--	----

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk

Dowodzenie istnienia Boga w metafizyce Tomasza z Akwinu. Problem „drogi z przyczynowości sprawczej” (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
--	----

Tomasz Pawlikowski

Czy św. Tomasz z Akwinu korzystał z <i>De veritate</i> Roberta Grosseteste’a? Punkty styczne w nauczaniu o prawdzie obu myślicieli	33
--	----

Michał Zembrzuski

Metafizyka substancji duchowych w <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
---	----

Henryk Majkrzak

Cuda Jezusa Chrystusa w objaśnieniu św. Tomasza z Akwinu.....	75
---	----

Artur Andrzejuk

Antropologia filozoficzna w teologii św. Tomasza z Akwinu.....	87
--	----

Magdalena Płotka

Tomasz z Akwinu o gniewie i jego moralnym uzasadnieniu w <i>S. th.</i> I-II, q. 46-48 i II-II, q. 158	103
---	-----

Izabella Andrzejuk

Problematyka kontemplacji w tekstach Tomasza z Akwinu. Wybrane zagadnienia.....	115
---	-----

Małgorzata Łuszczczyńska

<i>Ius et lex</i> , czyli rozważania świętego Tomasza z Akwinu nad prawem.....	129
--	-----

Bartosz Zalewski

Podmiot legitymowany do tworzenia prawa według św. Tomasza z Akwinu. Próba egzegezy <i>Summy teologii</i> I-II, q. 90, a. 3	149
---	-----

Adam Machowski

Aktualność filozofii politycznej Akwinaty. Ostrzeżenia epistemologiczne z XIII wieku	163
--	-----

Bartosz Adamski

Gdyby miłość była konieczna. Kilka uwag o konieczności miłości i wolności Boga w dziele stworzenia według św. Tomasza z Akwinu	181
--	-----

Przemysław Artemiuk

Dlaczego teolog fundamentalny powinien czytać św. Tomasza z Akwinu?.....	191
--	-----

Jacek Banaś

Św. Tomasz z Akwinu o znaczeniu prawdy i mądrości oraz roli nauczyciela w zdobywaniu wiedzy, czyli co ważnego może wnieść filozof średniowieczny do współczesnej edukacji.....	215
--	-----

Bożena Listkowska	
Miłość niemożliwa? Analiza ujęć relacji człowiek-zwierzę w filozofii św. Tomasza z Akwinu i tomizmie konsekwentnym Mieczysława Gogacza	227
Martyna Kozakiewicz	
Czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty?	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham’s Arguments	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary	271

Edycje i tłumaczenia

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore i jego metafizyka. Wstęp do tłumaczenia	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / Metafizyka ogólna albo ontologia	291

Sprawozdania i recenzje

Dominika Rejewska	
Sprawozdanie. Sympozjum tomistyczne w 700-lecie kanonizacji św. Tomasza z Akwinu	331
Michał Zembrzusi	
Tomizm na XII Polskim Zjeździe Filozoficznym w Łodzi	343
Katarzyna Werkowicz	
Tożsamość lidera i jego etyczna formacja. Recenzja: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Wśród ksiązek o Tomaszu z Akwinu. Recenzja: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i>, tłum. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginał: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i>, London and New York 2003).	367
Ewa A. Pichola	
Realizacja zadań edukacyjnych i wychowawczych przez nauczyciela filozofii w szkole średniej. Recenzja książki Agnieszki Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i>, Warszawa 2021, s. 254	387
Nota o Autorach	395

Table of Contents

Editorial (Artur Andrzejuk)	9
Peer review in science	
Artur Andrzejuk's Interview with Antoni B. Stępień	11

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk	
Proof for the Existence of God in Metaphysics of Thomas Aquinas. Problem of "the efficient cause" (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
Tomasz Pawlikowski	
Does St. Thomas Aquinas Used Robert Grosseteste's <i>De veritate</i> ? Common Elements in Their Teaching About the Truth.....	33
Michał Zembrzuski	
The Metaphysics of the Spiritual Substances in <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
Henryk Majkrzak	
Miracoli di Gesu Cristo secondo san Tommaso d'Aquino	75
Artur Andrzejuk	
Philosophical Anthropology in Theology of St. Thomas Aquinas.....	87
Magdalena Płotka	
Thomas Aquinas on Anger and its Moral Justification (<i>S. th</i> I-II, q. 46-48 and II-II, q. 158)	103
Izabella Andrzejuk	
Problem of Contemplation in the Texts of Thomas Aquinas. Chosen Aspects	115
Małgorzata Łuszczczyńska	
<i>Ius et lex</i> , or the Thoughts of Saint Thomas Aquinas on Law.....	129
Bartosz Zalewski	
A Legislator According to St. Thomas Aquinas. An Attempt at Exegesis of <i>Summa theologiae</i> I-II, q. 90, a.3	149
Adam Machowski	
The actuality of Aquinas' Political Philosophy. Epistemological Warnings from the Thirteenth Century	163
Bartosz Adamski	
If Love was Necessary. A Few Words on the Necessity of Love and the Freedom of God in the Act of Creation in St. Thomas Aquinas	181
Przemysław Artemiuk	
Why a fundamental Theologian Should Read St. Thomas Aquinas?.....	191
Jacek Banas	
St. Thomas Aquinas on the Importance of Truth and Wisdom and the Role of a Teacher in Acquiring Knowledge, or what the Medieval Philosopher Can Bring to Modern Education.....	215

Bożena Listkowska	
Impossible love? Analysis of the Human-Animal Relationship in the Philosophy of St. Thomas Aquinas and Consequential Thomism of Mieczysław Gogacz	227
Martyna Kozakiewicz	
Was Joseph Ratzinger Involved in the Study of Aquinas' Theology?.....	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham's Arguments.....	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary.....	271

Editions and Translations

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore and his metaphysics. Introduction to translation	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / General Metaphysics or Ontology.....	291

Reports and Reviews

Dominika Rejewska	
Report. Thomistic Symposium on the 700th Anniversary of the Canonization of St. Thomas Aquinas	331
Michał Zembrzuski	
Thomism at the 12th Polish Philosophical Congress in Łódź	343
Katarzyna Werkowicz	
Leader's Identity and Ethical Formation. Review: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Among the Books On Thomas Aquinas. Review: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i> , transl. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginal: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i> , London and New York 2003).....	367
Ewa A. Pichola	
Implementation of Educational and Pedagogical Tasks by a Philosophy Teacher in High School. The Review of the Book by Agnieszka Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i> , Warszawa 2021, s. 254	387
Note about authors.....	395

Wśród ksiązek o Tomaszu z Akwinu

Recenzja

Eleonore Stump, *Akwinata*, tłum. Piotr Lichacz,
Poznań–Warszawa 2022 (oryginał: Eleonore Stump, *Aquinas*,
London and New York 2003)

Słowa kluczowe: Tomasz z Akwinu, Eleonore Stump, tomizm, filozofia tomistyczna, teologia tomistyczna

0. Artykuł na temat ksiązek o św. Tomaszu z Akwinu podzielono na trzy części. W pierwszej próbuje się poklasyfikować liczne publikacje poświęcone Akwinaciu, w drugiej omawia się opracowanie Eleonory Stump, w trzeciej zaś na kanwie tego opracowania formułuje się uwagi na temat relacji historycznej myśli Tomasza do różnych odmian tomizmu, charakteryzuje się sam tomizm oraz rozważa możliwości i charakter dialogu tomizmu z różnymi nurtami filozofii współczesnej.

1. Książek o Tomaszu z Akwinu jest naprawdę dużo. W związku z tym bogactwem potrzebna jest jakaś ich klasyfikacja. Przede wszystkim interesują nas tu książki traktujące o całokształcie jego życia, doktryny albo jednym i drugim zarazem, gdyż książek poświęconych jakiemuś konkretnemu zagadnieniu, typu *Święty Tomasz i analogia*¹ czy *Święty Tomasz z Akwinu i teologia*², jest bez liku, podobnie jak prac komparatystycznych³.

Prof. dr hab. Artur Andrzejuk, profesor zwyczajny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którym kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego.

¹ Zob. Gerald B. Phelan, *Saint Thomas and Analogy*, wyd. 3, Milwaukee 1943. Książkę pod niemal identycznym tytułem napisał także George P. Klubertanz, *St. Thomas Aquinas et analogia. A Textual, Analysis and Systematic Synthesis*, Chicago 1960.

² M.-D. Chenu, *Święty Tomasz z Akwinu i teologia*, tłum. A. Ziernicki, W. Szymona, Kraków 1997.

³ Np. I. Dec, *Dwie antropologie. Tomaszowa a Marcelowa teoria człowieka*, Wrocław 1995.

Jeśli chodzi o tę pierwszą grupę, czyli książki specjalnie i całościowo poświęcone Tomaszowi, to najpierw należy zwrócić uwagę na pewien typ książek, które umownie nazywam „dominikańskim”, które mają powtarzającą się (z grubsza) strukturę, ukazując się w odstępach kilkudziesięcioletnich (zawsze w innym opracowaniu) i przynosząc za każdym razem najnowsze ustalenia w zakresie biografii Tomasza, jego dzieł, a także w pewnym zakresie badań nad jego spuścizną. Cykl ten zapoczątkował (jak się zdaje) Karl Werner⁴, ale to książka Martina Grabmanna (który dominikaninem był tylko przez „adopcję”) z 1912 roku, zatytułowana *Thomas von Aquin*⁵, jest do dziś przywoływana w opracowaniach. Było to dość skromne jeszcze opracowanie, niejako uzupełnione przez Grabmanna osobno opracowanym wprowadzeniem do lektury *Summy teologii* oraz wykazem dzieł autentycznych Akwinaty. To ostatnie zostało zweryfikowane i uzupełnione przez Piotra Mandonneta⁶.

Chronologicznie kolejny był słynny *Tomizm* Étienne Gilsona, opublikowany po raz pierwszy w 1919 roku. Gilson realizuje tu swoją koncepcję historii filozofii jako badania dziejów problematyki filozoficznej. W książce tej mamy więc zdecydowaną przewagę filozofii nad historią, a zagadnienia biograficzno-bibliograficzne potraktowane są

marginalnie (na samym końcu książki) i zaczerpnięte od innych (właśnie od Grabmanna i Mandonneta). Popularności książki Gilsona nie umniejszały dwa opublikowane po francusku niedługo po pierwszym wydaniu *Tomizmu* monumentalne elaboraty na temat osoby i myśli św. Tomasza. Ich autorami byli: Antonin-Gilbert Sertillanges⁷ oraz Henri-Dominique Gardeil⁸.

Natomiast książką realizującą doskonale typ „dominikański” jest obszerne opracowanie Jamesa Weisheipla *Tomasz z Akwinu. Życie, myśl i dzieło*, która ukazała się po raz pierwszy w 1974 roku. Co ciekawe, Weisheipl od 1964 roku działał w Papieskim Instytucie Studiów Mediewistycznych (Pontifical Institute of Medieval Studies) w Toronto, którego współzałożycielem był Gilson i w którym francuski tomista wykładał do emerytury. W swojej książce o Tomaszu z Akwinu Weisheipl starannie pomija Gilsona, np. w wyborze bibliografii nie ma żadnej książki Gilsona, a znajdują się tam tak drobne publikacje, jak książki o Tomaszu małżeństwa Maritainów czy skromne opracowanie Josefa Piepera. W treści książki (uwzględniając przypisy) nazwisko Gilsona się nie pojawia, a jedyne wskazanie skrowidza nazwisk jest błędne (przynajmniej w polskim przekładzie). Pewnym wyjaśnieniem może być przekonanie Weisheipla, że „w okresie neotomizmu

⁴ K. Werner, *Der heilige Thomas von Aquino*, t. 1- 3, Regensburg 1889.

⁵ M. Grabmann, *Thomas von Aquin. Eine Einführung in seine Persönlichkeit und Gedankenwelt*, Kösel 1912. Po polsku dostępna jest inna jego książka: M. Grabmann, *Wstęp do „Sumy Teologicznej” świętego Tomasza z Akwinu*, tłum. A. Żychliński, Lwów 1935.

⁶ P. Mandonnet, *Des écrits authentiques de S. Thomas d'Aquin*, wyd. 2 przejrane i poprawione, Fribourg 1910.

⁷ A.-G. Sertillanges, *Saint Thomas d'Aquin*, wyd. 2, Paris 1925.

⁸ H.-D. Gardeil, *Initiation à la Philosophie de S. Thomas D'Aquin*, t. 1-4, Paris 1952-1953.

rozwinęła się szkodliwa dychotomia pomiędzy skrupulatnymi historykami św. Tomasza a spekulatywnymi «tomistami», co doprowadziło do odejścia od tomizmu w czasach dzisiejszych” (s. 13). Z perspektywy czasu wydaje się jednak, że są inne powody odrzucenia tomizmu w „czasach dzisiejszych”⁹. Nie zmienia to w niczym faktu, że książka Weisheipla o Tomaszu z Akwinu jest znakomitym studium historycznym, które pokoleniom tomistów dostarczało rzetelnej i gruntownej wiedzy o życiu, dziełach i nauczaniu Akwinaty.

Po po prawie dwudziestu latach, dokładnie w 1993 roku, ukazała się kolejna dominikańska książka o Tomaszu, napisana przez Jean-Pierre’a Torrella¹⁰. Zachowuje ona podobny układ jak opracowania Grabmanna i Weisheipla i (z zachowaniem wszakże indywidualnych cech autora) przynosi dane na temat życia, dzieł i myśli Tomasza według stanu badań z końca XX wieku. Poza tym, podobnie jak opracowanie Weisheipla, zachowuje daleko idące uprzedzenie wobec tomizmu egzystencjalnego: nazwisko Gilsona na jej ponad pięciuset stronach (w polskim przekładzie) pojawia się tylko raz i to akcydentalnie (w zestawieniu), natomiast w liczącym kilkadziesiąt stron wykazie cytowanych publikacji (s. 452-488) nie pojawia się żaden tekst francuskiego tomisty. Nie

świadczy to za dobrze o rzetelności opracowania Torrella, który chętnie (np. w *Przedmowie*) krytykuje niedokładności innych autorów, tymczasem milczeniem zbywa jedną z najpoważniejszych interpretacji doktryny Akwinaty.

Pojawiają się już nowsze opracowania biograficzne Akwinaty, jak np. ciekawa książka Pasquale Porro z 2012 roku, która już w 2016 roku została wydana po angielsku¹¹ (ma więc szansę na szersze zainteresowanie i nie podzieli losu równie ciekawej książki Angelo Walza, która jest dziś już zupełnie zapomniana¹²).

Dobrym, jak się wydaje, zobrazowaniem znaczenia tych publikacji niech będzie pewna osobista obserwacja (którą niech czytelnicy mi wybaczą). Otóż moi profesorowie tomizmu czerpali dane o życiu i dziele Tomasza z publikacji Grabmanna i Mandonneta, sam korzystałem w tych sprawach już z książki Weisheipla, natomiast moi uczniowie cytują zwykle Torrella. Za każdym bowiem razem książki te oferują czytelnikowi najnowszy stan badań nad biografią i działalnością św. Tomasza.

Przedstawione wyżej publikacje są raczej podręcznikami niż książkami „do czytania”. Natomiast do tej drugiej grupy należy dość pokaźna liczba książek dydaktycznych, często wprost będących pokłosiem wykładów o Tomaszu, jak na

⁹ Podobnie polemiczną z „tomizmem” (często wyimaginowanym) książką jest praca Otto Hermana Pescha, która dotyczy wszakże bardziej teologii Tomasza niż jego filozofii, zob. O.H. Pesch, *Thomas von Aquin. Grenze und Größe mittelalterlicher Theologie*, Mainz 1995.

¹⁰ J-P. Torrell, *Initiation à la Saint Thomas d'Aquin*, wyd. 2, Paris 2006. Polski przekład: J-P. Torrell, *Tomasz z Akwinu – człowiek i dzieło*, tłum. A. Kuryś, Kęty–Warszawa 2008.

¹¹ P. Porro, *Tommaso d'Aquino. Un profilo storico-filosofico*, wyd.1, Roma 2012, wyd. 2, Roma 2019; wersja angielska: P. Porro, *Thomas Aquinas. A Historical and Philosophical Profile*, translated by Joseph G. Trabbic and Roger W. Nutt, Washington 2016.

¹² A. Walz, *San Tommaso D'Aquino. Studi biografici sul Dottore Angelico*, Roma 1944.

przykład wspomniana książka Piepera¹³. Oprócz niej wymienić można jeszcze co najmniej tuzin innych, których autorami są: Maurice De Wulf¹⁴, Józef Rogiński¹⁵, Jacques Maritain¹⁶, Erich Przywara¹⁷, Gallus M. Manser¹⁸, Marie-Dominique Chenu¹⁹, Józef I.M. Bocheński²⁰, Józef Borgosz²¹, Martin C. d’Arcy²², Frederic C. Copleston²³, Antony Kenny²⁴, Stefan Swieżawski²⁵, Thomas F. O’Meara²⁶, Albert Zimmermann²⁷, Mikołaj Olszewski²⁸, Henryk Majkrzak²⁹, Edward Feser³⁰, Kevin Vost³¹, Denis Turner³²; są także opracowania zbiorowe – starsze³³

i nowsze³⁴. Do tej grupy mogą zaliczyć też swój „pięcioksiąg” o Akwinacie³⁵.

Osobną, dość skromnie reprezentowaną grupą są książki beletrystyczne o św. Tomaszu. Życie i działalność Akwinaty – głównie (jakby się dziś powiedziało) naukowo-badawcza i naukowo-dydaktyczna – słabo nadaje się na materiał poczytnej powieści. Mimo to zdarzali się pisarze, którzy podejmowali to wyzwanie. Nie mieli przy tym łatwo, gdyż niemal od razu poprzeczkę bardzo wysoko zawiesił Gilbert Keith Chesterton³⁶. Książkę angielskiego pisarza

¹³ J. Pieper, *Tomasz z Akwinu*, tłum. Z. Włodkowa, Kraków 1966.

¹⁴ M. De Wulf, *Initiation à la Philosophie Thomiste*, Louvain 1932.

¹⁵ J. Rogiński, *Św. Tomasz z Akwinu*, Włocławek 1924.

¹⁶ J. Maritain, *Le Docteur Angélique*, Paris 1930.

¹⁷ E. Przywara, *Thomas von Aquin, Ignatius von Loyola, Friedrich Nietzsche*, „Zeitschrift für Ascese und Mystik” 11 (1936), s. 257-295.

¹⁸ G.M. Manser, *Das Wesen des Thomismus*, wyd. 3, Freiburg 1949.

¹⁹ M.-D. Chenu, *Introduction à l’étude de saint Thomas d’Aquin*, Paris 1950; polski przekład: M.-D. Chenu, *Wstęp do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. H. Rosnerowa, Warszawa 1974.

²⁰ I.M. Bocheński, *ABC tomizmu*, London 1950.

²¹ J. Borgosz, *Tomasz z Akwinu*, Warszawa 1962 (w 1967 wydano przekład rosyjski). Książka płk. Borgosza jest przykładem skrajnie zideologizowanej publikacji marksistowskiej, w której wierność założeniom marksizmu-leninizmu przedkładana jest nad rzetelność historyczną.

²² M.C. D’Arcy, *Saint Thomas Aquinas*, Dublin 1953.

²³ F. Copleston, *Aquinas*, London 1961.

²⁴ A. Kenny, *Tomasz z Akwinu*, tłum. R. Piotrowski, Warszawa 1999.

²⁵ S. Swieżawski, *Święty Tomasz na nowo odczytany*, Kraków 1983 (wyd. 2, Poznań 1995, wyd. 3, Poznań 2002).

²⁶ T.F. O’Meara, *Thomas Aquinas theologian*, Notre Dame – London 1997.

²⁷ A. Zimmermann, *Czytanie Tomasza*, tłum. J. Merecki, Warszawa 2011.

²⁸ M. Olszewski, *Tomasz z Akwinu*, Kraków 2003.

²⁹ H. Majkrzak, *Doktor doktorów. Święty Tomasz z Akwinu*, Kęty 2012.

³⁰ E. Feser, *Aquinas. A Beginner’s Guide*, London 2009. Polski przekład: E. Feser, *Tomasz z Akwinu: przewodnik dla początkujących*, tłum. K. Kotula, Kraków 2023.

³¹ K. Vost, *12 lekcji św. Tomasza. Duchowa mądrość na burzliwe czasy*, tłum. E. Kopocz, Poznań 2022.

³² D. Turner, *Tomasz z Akwinu. Portret*, tłum. M. Romanek, Poznań – Warszawa 2017.

³³ *Wtajemniczenie w filozofię Świętego Tomasza*, red. E. Peillaube, tłum. A. Koperska, Poznań 1930.

³⁴ *The Cambridge Companion to Aquinas*, red. N. Kretzmann, E. Stump, Cambridge 1999.

³⁵ A. Andrzejuk, *Tomasz z Akwinu jako filozof*, wyd. 2, Warszawa 2019; A. Andrzejuk, *Tomasz z Akwinu jako psycholog*, Warszawa 2020; I. Andrzejuk, A. Andrzejuk, *Tomasz z Akwinu jako etyk*, Warszawa 2021; A. Andrzejuk, *Tomasz z Akwinu jako teolog*, t. 1, *Teologia trynitarna i chrystologia*, Warszawa 2022; A. Andrzejuk, *Tomasz z Akwinu jako teolog*, t. 2, *Teologia moralna i sakramentologia*, Warszawa 2023.

³⁶ G.K. Chesterton, *Saint Thomas Aquinas*, London 1933; polski przekład: G.K. Chesterton, *Święty Tomasz z Akwinu*, tłum. A. Chojecki, Warszawa 1959.

zachwalali wielcy dwudziestowieczni tomiści – Gilson i Pieper. Inną próbę przedstawienia Tomasza podjęła żona Jacquesa Maritaina – Raïsa Maritain³⁷. Louis de Wohl, autor powieści biograficznych o świętych, Akwinacie poświęcił dwie (udane) książki³⁸. Ostatnio powstał nawet komiks o św. Tomasz³⁹.

2. Eleonora Stump (ur. 1947) aktualnie związana jest z Saint Louis University, jezuicką uczelnią w Stanach Zjednoczonych (mającą swą filię w Hiszpanii). Przedtem wykładała na wielu innych uczelniach katolickich w USA. Interesuje się filozofią i teologią średniowieczną, w tym myślą św. Tomasza z Akwinu, a ostatnio pisała na takie tematy, jak problem zła, cierpienia, żałoby, pokuty. Należy do wielu stowarzyszeń filozoficznych, a w 2017 roku otrzymała doktorat *honoris causa* Uniwersytetu w Tilburgu (Holandia).

Książka *Aquinas* opublikowana została w 2003 roku. Eleonora Stump na samym początku *Przedmowy* pisze, że bezpośrednim celem książki „jest ob-

jaśnienie poglądów Akwinaty z zachowaniem pewnej precyzji historycznej, a także włączenie ich w dialog z analogicznymi dyskusjami, prowadzonymi we współczesnej filozofii” (s. 9). Autorka zdaje sobie przy tym sprawę, że zadanie to nie jest proste, bo z jednej strony łatwo tak zniekształcić historyczne poglądy Tomasza, by dobrze pasowały do współczesnych ujęć, co może przydać im nawet atrakcyjności w oczach nowoczesnych filozofów, ale z prawdą historyczną mogą one mieć niewiele wspólnego, z drugiej zaś strony skupienie się wyłącznie na dziejach filozofii i usytuowanie podejmowanych zagadnień tylko w kontekście historycznym spowoduje, że powstanie muzeum przebrzmiałych idei. Z niejakim samozadowoleniem dodaje: „bezpośredni cel niniejszej książki jest zatem trafny” (tamże), zauważa jednak, że problemy mogą pojawić się przy próbie jego zrealizowania. Zdaje sobie przy tym sprawę, że niezbędny jest kompromis oraz że ten kompromis może niektórym czytelnikom się nie spodobać.

³⁷ R. Maritain, *L'Ange de l'École, ou saint Thomas d'Aquin raconté aux enfants*, Paris 1957; polski przekład: R. Maritain, *Doktor Anielski, czyli opowieść o św. Tomaszu z Akwinu*, tłum. D. Szczerba, 2006.

³⁸ L. de Wohl, *Światło nad Akwinem*, tłum. M. Stebart, Poznań 1996 oraz L. de Wohl, *Łagodne światło*, tłum. E. Chmielewska-Tomczak, Sandomierz 2013.

³⁹ [Carolina Martínez Cáceres], *Historia o niemym wole. Święty Tomasz z Akwinu*, tłum. M. Orłowska, Pelplin/Toruń 2022. Przy tej okazji warto wspomnieć, że już w siedemnastowiecznych Niderlandach powstał życiorys św. Tomasza zilustrowany 30 litografiami. Autorem tego swoistego komiksu zatytułowanego *Vita d. [ivi] Thomae Aquinatis* był Otto van Veen (1556–1629), a litografie przygotowali: Cornelis Boel, Egbert van Panderen, Cornelis Galle, Willem van Swanenburg. Życiorys ten powstał w 1610 r. w Antwerpii, a jeden z egzemplarzy znalazł się w bibliotece krakowskich dominikanów (Biblioteka Kolegium Filozoficzno-Teologicznego oo. Dominikanów w Krakowie, syg. 4411 XVII w. – skorzystano z Dominikańskiej Biblioteki Cyfrowej – Armarium). Prawdopodobnie jeden z zakonników przetłumaczył łacińskie podpisy pod litografiami. *Vita divi Thomae Aquinatis*, odczytane i opracowane przez studentów historii filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie pod kierunkiem Michała Zembrzuskiego, dostępne jest na stronie Katedry Historii Filozofii tegoż uniwersytetu: <http://katedra.uksw.edu.pl/001wydarzenia/2014/tomasz/komiks.ppsx>

Nie można więc powiedzieć po prostu, że postawionego celu Eleonorze Stump nie udało się zrealizować w zadowalającym stopniu, bo skoro na wstępie swej pracy autor mówi o problemach i trudnościach, to świadczy, że przynajmniej zdaje sobie z nich sprawę, co w pewien sposób uchyla ewentualne zarzuty. Natomiast można pozwolić sobie na ustalenie, w jakim stopniu próby te są mniej lub bardziej udane (albo nieudane).

Eleonora Stump na pierwszym miejscu wśród kompromisów, które musiała poczynić, wymienia selekcję materiału. Powiada, że będzie kierowała się strukturą *Summy teologii*, najbardziej dojrzałego dzieła Tomasza, i dlatego wiele ważnych skądinąd zagadnień nie znajdzie się w jej opracowaniu. Tak ma się sprawa z problemem odróżnienia istnienia od istoty (s. 10), choć w innym miejscu pisze, że w traktacie *De ente et essentia* Tomasz formułuje szereg twierdzeń, „które przez całą karierę Doktora Anielskiego będą odgrywały fundamentalną rolę w jego pracach” (s. 35). Jednakże cała jej ogromna książka (846 stron w polskim przekładzie) jest niemal całkowicie „uwolniona” od problematyki *esse*, a jeśli już jest przywoływa-

ne odróżnienie istnienia od istoty, to w egidiańskiej formule, jako tzw. realnej różnicy (jak na s. 48) i pozostawione bez konsekwencji w dalszym wykładzie metafizyki⁴⁰. Oprócz tego, że wskazuje to na pozbawienie filozofii św. Tomasza jej najbardziej istotnego i najbardziej oryginalnego elementu, to zwyczajnie „mści się” także na wielu szczegółowych rozważaniach (których przykłady przedstawione będą poniżej).

Merytoryczną część książki rozpoczyna obszerny *Wstęp* (50 stron), który jest właściwie jej streszczeniem. Po nim następują cztery części poświęcone kolejno: fundamentowi rzeczywistości (chodzi o Boga), naturze ludzkiej, moralności oraz relacji Boga do ludzi. I chociaż dla Autorki to wszystko stanowi swoiście rozumianą filozofię („niniejsza książka jest w zamierzeniu raczej filozoficznym studium myśli Akwinaty”, s. 13), to jednak najlepiej ją charakteryzuje najczęściej przywoływane przez Stump określenie „światopogląd” (np. s. 10, 11). Problemy wcielenia Chrystusa, grzechu, pokuty i pojednania, łaski i usprawiedliwienia, są bowiem dla Tomasza tematami ściśle teologicznymi, czyli takimi, do których ludzki rozum nie dotarłby bez

⁴⁰ Ze sposobu przetłumaczenia fragmentu Tomaszowego *De ente et essentia* na s. 203 można wnosić, że istnienie jest dla Eleonory Stump skutkiem skomponowania istoty z właściwych jej elementów. W zdaniu Tomasza: *Sed sicut ex forma et materia relinquitur esse substantiale quando componitur, ita ex accidente et subiecto relinquitur esse accidentale quando accidens subiecto advenit*, słowo *reliquitur* (strona bierna III os. l. poj. od *relinquo*) przetłumaczono jako „powstaje” wyszło z tego, że „z formy i materii powstaje istnienie substancjalne”, co jest niezgodne nawet z cytowanym traktatem (*De ente et essentia*), gdzie wykazuje się, że istnienie stwarza wyłącznie Bóg (cap. 5, 52-53). *Relinquo* tymczasem oznacza (m.in.) „dopuszczam” lub „pozwalam” – inkryminowane zdanie oznacza więc, że *esse* dane jest kompozycji z formy i materii w przypadku substancji, natomiast w przypadku przypadłości, gdy zostanie ona zapodmiotowana. Na marginesie warto dodać, że w stosownym przypisie (71 na s. 203) błędnie wskazano miejsce cytatu z *De ente et essentia*. W rzeczywistości przytoczony fragment pochodzi z rozdziału VII tego traktatu, a nie rozdziału V, jak podano.

objawienia Bożego. Chyba dlatego czasem dzieło Tomasza określa Stump jako „teologię filozoficzną” (s. 33) lub „teologię naturalną” (s. 38, 70). Ostatecznie stwierdza, że dzieło Akwinaty stanowi „rzetelną syntezę” (tamże).

Filozofia bytu – metafizyka – w książce *Akwinata* zrazu (we *Wstępie*) jest zinterpretowana metodologicznie i usytuowana jako pewien rodzaj metaetyki, natomiast później (w Części I, Rozdziale 1) jako „teoria rzeczy”, wyłożona po arystotelesowsku, gdzie podstawowym problemem jest złożenie hylemorficzne, odróżnienie substancji od przypadłości oraz teoria artefaktów (wytworów). Autorka (i zapewne tłumacz, Piotr Lichacz) mają problem ze słowem *rzecz* (*thing*) – w języku polskim, słowo to jest synonimem wytworu, a nie bytu (np. w wyrażeniu „zwierzę nie jest rzeczą”). W łacinie św. Tomasza było prościej, bo słowo *res* (*rzecz*) było używane synonimicznie ze słowem *ens* (*byt*). Trudno *prima facie* zrozumieć, dlaczego w książce unika się słowa „byt”; jakimś wyjaśnieniem może być wyrażone na s. 143 przekonanie, że dla Tomasza „sens słowa «byt» to ściśle rzecz biorąc «istnienie»”.

Brak problematyki *esse* widoczny jest najbardziej w teorii Boga. Wszystkie bowiem tematy dotyczące Jego istoty – dobro, prostota, wieczność – rozważane są w perspektywie esencjalistycznej i problematyzowane za pomocą logiki (np. s. 204–205). Tymczasem wielkość propozycji Tomasza polega na ujęciu Boga jako Istnienia, a nie jako Istoty (np. jako Dobro lub Prawda). Bóg wy-

łącznie jako istnienie (*Ipsum esse subsistens*) jest bytem prostym, bo tylko istnieniem, jest bytem wiecznym, bo zawsze istnieje, jest Prawdą i Dobrem, ale jako przejawami swego istnienia (transcendentaliami), a nie swą istotą. Istotą Boga bowiem – jak często powtarza św. Tomasz – jest Jego istnienie.

To istnienie ma pozycję aktu, Bóg więc jest samoistnym aktem istnienia. Ta pozycja absolutnego lub – jak mówi św. Tomasz – czystego aktu (*actus purus*) powoduje określone konsekwencje: Bóg ma różne doskonałości spotykane w Jego skutkach (stworzeniach), ale ma je na zasadzie przyczyny (pryncypium), a nie na zasadzie skutku. Tak ma się sprawa z rozumnością Boga, Jego wolą czy miłością. Aktowy charakter Istnienia, którym jest Bóg, powoduje, że Bóg jest bytem żywym, aktywnym, rozumnym i kochającym, ale jak powiedziano, wszystko to jest w Nim jako pryncypium, a nie jako skutek, a więc dlatego można powiedzieć, że Bóg jest swoim życiem, swoją miłością, swoim intelektem. Wiąże się z człowiekiem i działa nie na zasadzie relacji, będących przypadłościami, ale na zasadzie obecności, gdyż Bóg jest tam, gdzie działa. Nawiasem mówiąc, ta obecność Boga w człowieku jest łaską uświęcającą, ale do tego trzeba będzie jeszcze wrócić w odpowiednim miejscu. Zapoznanie w recenzowanej książce problematyki aktu – przetłumaczono go bowiem najczęściej jako „urzeczywistnienie”⁴¹ – powoduje problem z ujęciem działań Boga i pogodzeniem ich z Tomaszową tezą,

⁴¹ Odpowiednikiem *actus purus* jest w książce wyrażenie *pure actuality* (s. 92 w wersji angielskiej) przetłumaczone jako „czyste urzeczywistnienie” (s. 171). Eleonora Stump pisze najczęściej *actuality*, ale utożsamia to z pojęciem aktu (*act* – s. 98 w wersji angielskiej).

że Bóg nie ma przypadłości (bo nie ma możliwości, w której przypadłości się podmiotują). Karkołomne zaiste próby wyjaśnienia w książce prostoty i niezmienności Boga z przypisywanymi Mu działaniami ma swe źródło właśnie w pominięciu faktu, że Bóg jest Istnieniem oraz w zniekształceniu koncepcji aktu. Jest to o tyle niezrozumiałe, że Tomaszowa koncepcja, iż Bóg jest tylko Istnieniem wywołała sprzeciw jeszcze w XIII wieku i była przedmiotem kościelnych potępień z 1277 roku. Zwykle piszę, że należy zaufać autorom tych potępień: oni bowiem dobrze wiedzieli, co oryginalnego (i rewolucyjnego) jest w poglądach św. Tomasza. Książka Eleonory Stump jest napisana tak, jakby te potępienia uwzględniała.

Innym przykładem trudności, jakie powstają z powodu pominięcia problematyki *esse*, jest koncepcja wytworów (artefaktów). Z jednej strony cenne jest w książce radykalne przeciwstawienie wytworów bytom. Eleonora Stump zna teksty Akwinaty, w których mówi on, że wytwory powstają przez połączenie różnych substancji sztucznymi relacjami. Nie mamy więc czytelnika eufemizmami typu „byty sztuczne”, „byty intencjonalne”. Wskazuje na myślną formę wytworu, jednak nie potrafi jednoznacznie odróżnić jego struktury od struktury bytu i wchodzi w tej sprawie w (niepotrzebne) logiczne dywagacje (s. 97-99). Tymczasem sprawa jest prosta, gdy uwzględni się akt istnienia jako pierwsze (zapoczątkowujące) pryncypium każdego bytu: wytwory nie mają własnego, osobnego, stworzonego przez Boga aktu istnienia, są realne mocą realności wchodzących w ich skład sub-

stancji, ich jedność jest wyłącznie addycyjna (dzięki temu można je składać i rozkładać dowolną liczbę razy).

Niekiedy w książce spotykamy uproszczenia i przeinaczenia myśli Tomasza tam, gdzie byśmy się ich najmniej spodziewali. Na przykład rozważając śmierć Chrystusa (s. 272-274), który jest Bogiem i człowiekiem zarazem, Eleonora Stump pyta, kto umarł: człowiek, Bóg, czy człowiek i Bóg zarazem. Lojalnie przyznaje, że według Tomasza śmierć dotyczyła tylko ludzkiej natury Chrystusa, ale stawia kwestię „śmieci Boga” skoro Chrystus był Bogiem i człowiekiem zarazem. Takie postawienie tematu wskazuje na co najmniej dwie kwestie. Pierwszą jest ujęcie śmierci: dotyczy ona wszak wyłącznie bytów materialnych. Bóg, aniołowie, dusze ludzkie nie umierają. Śmierć Chrystusa, co Tomasz z całą mocą podkreśla, była prawdziwą śmiercią. Zgodnie z naturą dotyczyła człowieczeństwa Chrystusa – umarł więc Chrystus jako Syn Człowieczy, ale nie jako Druga Osoba Boska. Inna kwestia to sprowadzenie całego zagadnienia do poziomu logiki, to tak jakbyśmy z pozycji geometrii euklidesowej krytykowali geometrię hiperboliczną lub eliptyczną.

Innym przykładem może być problematyka łaski. W książce *Akwinata* zinterpretowana jest ona jednoznacznie jako rodzaj pomocy Bożej w kontekście Augustyńskiego sformułowania na temat łaski (które Tomasz przytacza, lecz je interpretuje w ramach swojej koncepcji łaski), że człowiek „bez pomocy łaski nie jest w stanie uformować dobrego aktu woli” (s. 688). Tymczasem Tomasz w samej definicji łaski wyróżnia trzy jej

postacie: łaskę pierwotną (miłość Boga do nas), łaskę uświęcającą (relację z Bogiem obecnym w istocie duszy człowieka) oraz łaskę uczynkową, która stanowi pomoc w działaniach. Wszystkie nasze akty wyprzedza bezwarunkowa miłość Boga. Łaska uświęcająca, czyli osobowa relacja z Bogiem, nawiązuje się pod pewnymi warunkami, natomiast łaska uczynkowa, czyli owa szczegółowa pomoc Boga, towarzyszy nam tak jak miłość Boża, ale nie wiemy na pewno, kiedy nas wspomaga. Domyślać się możemy, że ma na celu budowanie poprawnych relacji przez miłość z Bogiem i ludźmi, ale – jak pisze Tomasz – możliwa jest dobra uprawa ziemi lub zbudowanie dobrego domu bez łaski Bożej.

Ostatnim zagadnieniem, któremu w związku z książką *Akwinata* należy poświęcić nieco uwagi, jest trudna próba podjęcia przez myśl tomistyczną dialogu z szeroko rozumianą filozofią współczesną. Próba to ryzykowna, bo jeśli prawdą jest, że platonizm i arystotelizm to ciągle „dwie drogi” filozofii, to filozofia współczesna jest bez wątpienia drogą platońską i nawet jeśli jest to sześciopasmowa (amerykańska) autostrada, to i tak nie ma żadnego połączenia z biegnącą obok drogą techniczną, bo jest odgradzona płotem. Tą drogą techniczną jest arystotelizm. W tej sytuacji dobrze, że od czasu do czasu są zamontowane awaryjne przejścia z autostrady do drogi technicznej. Czy Eleonore Stump udało się takie przejścia skonstruować to pytanie otwarte. Pamięta-

my, że we *Wprowadzeniu* do swej książki nie ukrywała trudności w tej materii. Dla przykładu wskaźmy na kilka takich prób. Pierwszą z nich jest – jak się wydaje – próba tomistycznego sformułowania filozofii umysłu (s. 53-55)⁴². Słusznie zwraca uwagę, że należeć ona musi do szeroko pojętej koncepcji duszy, ale omawiając nieco dalej koncepcję poznania intelektualnego popełnia co najmniej dwie nieścisłości. Po pierwsze, przypisuje intelektowi czynnemu tworzenie *species intelligibilis*, tymczasem proces powstawania tej *species* Akwinata określa jako abstrakcja, separacja, nawet obnażenie (*denudatio*), ale nigdy jako tworzenie, bo to wskazuje na powstanie całkiem nowej struktury z wcześniej istniejących elementów, tymczasem intelekt czynny tylko odsłania to, co zakryte przez treści zmysłowo poznawalne (stąd Arystotelesowska analogia światła). Drugie przeoczenie dotyczy skutków intelektu możliwościowego, z których pierwszym jest słowo intelektu (*verbum intellectus*). Taki zabieg zbytnio upraszcza Tomaszową teorię poznania, co zresztą czytelnik łatwo może sprawdzić, czytając odnośny fragment tekstu na s. 454-457 (plastyczny opis kota sąsiadów, polującego na ptaki, raczej zaciemnia niż rozjaśnia mechanizm działania intelektu możliwościowego).

Oprócz filozofii umysłu Eleonora Stump próbuje aplikować do filozofii Tomasza pojęcia superweniencji (139-141), responsywności (Boga względem ludzi, s. 207-212), teorii światów moż-

⁴² Szerzej tym problemem zajmował się Michał Zembrzuski, który analizowane przez siebie próby budowania tomistycznej filozofii umysłu uznał za „nietrafione”, zob. M. Zembrzuski, *Filozofia intelektu. Tomasz z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*, Warszawa 2019, s. 219.

liwych (203-204, 207-208⁴³), fundacjonalizmu (s. 373-396), reliabilizmu (396-402), libertarianizmu (509-517) i innych. Próby te są w różnym stopniu udane. Chcąc je adekwatnie ocenić, trzeba by być wyznawcą któregoś z nurtów współczesnych. Trudno bowiem mówcy oceniać za słuchaczy zrozumiałość tego, co mówi, nie mając od nich żadnej informacji na temat jego wypowiedzi. Natomiast można i trzeba ocenić jakość tomizmu prezentowanego w tych dyskusjach. W odniesieniu do filozofii bytu, Boga, człowieka i poznania tomizm Eleonory Stump pozostawia wiele do życzenia z powodów wyżej przedstawionych (przede wszystkim brak teorii *esse* i zniekształcenie pojęcia aktu). Lepiej sprawa wygląda z etyką tomistyczną i w ogóle teorią moralności (także z teologicznego i religijnego punktu widzenia)⁴⁴. Choć dyskusyjne mogą być wybory reprezentatywnych dla Tomasza cnót: dlaczego sprawiedliwość (s. 521-575), a nie roztropność wśród cnót moralnych i dlaczego wiara (s. 621-668), a nie miłość wśród cnót teologicznych. Najlepiej jednak w książce

wygląda filozofia społeczna i polityczna (s. 69, 509-517, 528-532, 542-559). Te zagadnienia – jak się wydaje – Eleonora Stump zna najlepiej i najgłębiej rozumie oraz interpretuje z ładu amerykańskim (liberalnym i republikańskim) wyczuwaniem problematyki.

Niekiedy podjęcie „dialogu” z filozofią współczesną ociera się o anachronizm historyczny, jak np. (tytuł paragrafu) „odrzućcie przez Tomasza kartezyjskiego dualizm” (s. 331). Tomasz odrzucał dualizm, ale znał go w wersji św. Augustyna (i innych neoplatoników) i w tej wersji go odrzucał (szkoda w tym kontekście, że Autorka nie zna książki Gilsona na ten temat⁴⁵). Natomiast wiadomo (także m.in. z badań Gilsona), że Kartezjusz wiele swoich idei (które niezmiennie przypisywał samemu sobie) zaczerpnął właśnie od św. Augustyna (a także od św. Anzelma, Duns Szkota i innych mistrzów średniowiecza⁴⁶). Można więc powiedzieć, że wszystko się zgadza: chodzi o ten sam dualizm, który Tomasz rzeczywiście negował.

⁴³ Np. na s. 207 Autorka pisze, że Tomaszowa „negacja przypadłości w Bogu nie pociąga za sobą wniosku, że Bóg jest ten sam we wszystkich możliwych światach, w których istnieje”.

⁴⁴ Razi też oddanie pojęcia sprawności (*habitus*) słowem „nawyk” (s. 67), jak w wyrażeniu *habits of will* (s. 25 w wersji angielskiej), które przetłumaczono jako „nawyki woli”. Wiadomo, że słowo „nawyk” jest podstawowym znaczeniem angielskiego *habit*, ale słownik dopuszcza też inne przekłady tego słowa, kojarzące je bardziej z obyczajami i moralnością. W każdym razie (przynajmniej w języku polskim) dzięki Jackowi Woronieckiemu starannie odróżniamy sprawności od nawyków (zob. J. Woroniecki, *Nawyk czy sprawność. Centralne zagadnienie pedagogiki katolickiej*, „Ku Szczytom” [Wilno], 2 (1939) 4-5, s. 319-347 [przedruk w: J. Woroniecki, *Wychowanie człowieka. Pisma wybrane*, Kraków 1961, s. 33-58].) Z obowiązku recenzenta dodam tylko, że na cytowanej stronie (67), niezgodnie z myślą św. Tomasza, związane umiarkowanie z rozumem (pisząc, że jest ono „powściągliwością rozumu”). Dla Akwinaty zarówno umiarkowanie, jak i sprawiedliwość z męstwem to cnoty woli.

⁴⁵ É. Gilson, *Pourquoi saint Thomas a critiqué saint Augustin. Avicenne et le point de départ de Duns Scot*, Paris 1986 [reprint].

⁴⁶ Zob. É. Gilson, *La liberté chez Descartes et la théologie*, Paris 1987 [reprint].

3. Chcąc jakoś podsumować wszystko, co napisano o książce Eleonory Stump można posłużyć się przekładem pewnego znanego cytatu z Tomaszowego komentarza do *De caelo et mundo* Arystotelesa. W książce *Akwinata* (s. 43) brzmi on następująco: „celem studiowania filozofii jest poznanie nie tego, co ludzie myśleli, ale raczej prawdy o rzeczywistości” (*studium philosophiae non est ad hoc quod sciatur quid homines senserint, sed qualiter se habeat veritas rerum*). Nie chodzi tu jednak o negację historii filozofii, lecz o jej prawdziwość weryfikację⁴⁷. Według Tomasza stanowiska historyczne powinniśmy badać przez porównanie z bytem, a nie innymi stanowiskami, np. tymi bardziej współczesnymi, bo nie ma żadnej gwarancji, że są one prawdziwsze niż ujęcia wcześniejsze. Jeśli bowiem prawdą jest – o czym już wspomniano – że filozofia to ciągle platonizm i arystotelizm, a platonizm niepodzielnie dominuje w tzw. filozofii współczesnej⁴⁸, to czy budowanie pomostów między tomizmem, który należy do tradycji Arystotelesa, a platonizmem filozofii współczesnej nie jest zawsze jakimś platońskim zniekształceniem arystotelesowskiego realizmu. Historycznym przykładem mogą być tu wysiłki filozofów arabskich, a przede wszystkim Al-Farabiego i Awicenny, aby „zharmonizować” filozofię Platona i Arystotelesa. Wiadomo, czym się skończyło: osunięciem w neoplatonizm. Czy dzisiejszym tomistom nie grozi to samo, gdy podejmują „dialog”

ze współczesnym idealizmem. Chcąc bowiem być zrozumianymi, są zmuszeni zmienić język i wprowadzić do wykładu tomizmu pojęcia o neoplatońskim zapleczu problemowym (jak filozofię umysłu, teorię światów możliwych czy superweniencji).

Czy oby podobne zdarzenie nie stało się udziałem Autorki *Akwinaty*? Tomizm Eleonory Stump jest mocno arystotelizujący, wyłącznie esencjalistyczny. Owszem, Tomasz był uczniem Arystotelesa, ale tomizm nie jest arystotelizmem, bo stanowi inną metafizykę – metafizykę bytu jako istniejącego, a nie wyłącznie jako będącego czymś (istotą). To jest – jak się wydaje – „grzech pierworodny” tego tomizmu. Drugą jego cechą jest pewne wyraźne osunięcie się w neoplatonizm, dzięki „otwarcu” na ujęcia św. Augustyna. Rozpoczynanie analiz od Boga i ujęcie „świata” jako przedmiotu stworzenia zdają się na to wskazywać, a silny akcent, położony na teorii analogii, potwierdza to wskazanie (s. 50-53). W książce *Akwinata* – przykro to pisać – mamy raczej pewną postać arystotelizmu chrześcijańskiego, nie zaś tomizmu. Chyba że właśnie tak rozumie się tomizm. Wtedy jednak nie ma najmniejszego uzasadnienia przekonanie wielu tomistów o wyjątkowości uprawianej przez siebie filozofii. Tej wyjątkowości nie uzasadnia przecież sprawny kompilacjonizm, nazywany dla niepoznaki syntezą, gdyż takich syntez w samym średniowieczu powstało co najmniej kilka (od Jana Szkota Eriugeny

⁴⁷ Nawiasem mówiąc jest to dokładnie to, co Gilson nazwał *history of philosophy itself*, zob. É. Gilson, *Jedność doświadczenia filozoficznego*, tłum. Z. Wrzeszcz, Warszawa 1968, s. 5.

⁴⁸ Piszę „tak zwanej”, bo tomizm jest także współcześnie uprawiany, ale zazwyczaj odmawia się mu miana „współczesności”.

poczynając, na Janie Dunsie Szkocie kończąc). Tomizm byłby wtedy jednym z wielu „izmów”, jakie w dziejach filozofii utworzono. Tymczasem dzieło św. Tomasza wnosi coś wyjątkowego, czego nie było wcześniej: rozumienie istnienia jako pierwszego, zapoczątkowującego byt aktu, który stanowi wraz z istotą jego wewnętrzne tworzywo. Inne egzystencjalne tezy metafizyki Akwinaty (łącznie z tezą o Bogu jako samoistnym akcie istnienia) stanowią konsekwencję takiego właśnie ujęcia bytu.

Generalnie wysiłki filozofów możemy podzielić na takie, które zmierzają do uzgodnienia („harmonizacji”) jakichś stanowisk, czego przykładem są wspomniani już filozofowie arabscy czy neoplatonicy aleksandryjscy, którzy chcieli Arystotelesa skomentować po platońsku, oraz takie, jak u przedstawicieli arystotelizmu czy tomizmu, dla których bardziej liczyła się „prawda rzeczy” niż jej intelektualne ujęcie. Do pierwszej grupy, oprócz wspomnianych neoplatoników aleksandryjskich i filozofów arabskich, należy też liczny zastęp filozofów „chrześcijańskich”, którzy zafascynowani jakąś myślą filozoficzną próbowali uzgodnić ją z wyznawaną przez siebie religią. W tej perspektywie „dialog” polega na wypracowaniu jakiegoś wspólnego stanowiska w wyniku swoistej negocjacji.

Wadą w negocjacjach jest zbyt przywiązanie do swego stanowiska, a prawdziwą przeszkodę stanowi przekonanie o prawdziwości jakichś twierdzeń. Zwykle tomizm oskarżany jest o brak zdolności negocjacyjnych, wynikający z „totalitaryzmu epistemologicznego”, czyli przekonania o adekwatności przynajmniej pewnej podstawowej grupy twierdzeń. Ów brak zdolności negocjacyjnych wynika po części także z metafizycznego charakteru tomizmu, czyli podejmowania zagadnień o randze punktów wyjścia filozofii: jeśli więc tomista w dyskusji z jakimkolwiek innym stanowiskiem wykazuje mu idealistyczny punkt wyjścia to właściwie kończy to dyskusję, gdyż nie da się uzgodnić realizmu z idealizmem, bo albo byt jest źródłem wiedzy o świecie, albo tym źródłem jest intelekt i wtedy świat nie jest ważny i można nawet zakwestionować jego istnienie. Co innego kwestie szczegółowe: tomista może zgodzić się z kartezjanistą na jakieś kwestie dotyczące uczuć lub z fenomenologiem na temat poznania zmysłowego. Ale tomiście zwykle nie o to w filozofii chodzi, bo przekonany jest o fundamentalnym znaczeniu owych punktów wyjścia filozofii⁴⁹.

Tomizm sytuuje się w grupie filozofii, w których chodzi nie tyle o uzgadnianie jednych formuł intelektualnych z innymi, ile o weryfikację tych formuł przez

⁴⁹ Można to zilustrować przykładem „dialogu” teisty z ateistą: jeśli podejmą temat kluczowy, czyli istnienie Boga, to żadnego dialogu nie będzie (albo skończy się on likwidacją jednego ze swoich podmiotów, gdy teista stanie się ateistą lub na odwrót). Natomiast teista i ateista mogą owocnie dialogować na różne inne tematy: pogoda, sport, podróże. Podobnie jest z tomizmem: nie ma specjalnie pola dialogu pomiędzy realizmem jako realizmem i idealizmem jako idealizmem w zakresie ich punktów wyjścia, natomiast – przynajmniej teoretycznie – możliwy jest taki dialog w szczegółowych kwestiach etycznych lub estetycznych.

odniesienie do bytu, który udostępnia się władzom poznawczym. Dialog z tak rozumianym tomizmem polega nie na negocjacji wspólnych stanowisk, ale na wspólnym wysiłku odczytania jawiącej się w poznaniu rzeczywistości, na poprawianiu ujęć z punktu widzenia tej rzeczywistości, aby ujęcia te coraz bardziej adekwatnie tę rzeczywistość ujmowały i później wyrażały. Wynika z tego, że przedmiotem tej dialogicznej refleksji może też być filozofia jako nauka budująca wiedzę o bycie, ją porządkująca i jej nauczająca. Z takiej perspektywy widziany tomizm jest „otwarty na dialog”⁵⁰.

W związku z książką *Akwinata* koniecznie trzeba poruszyć jeszcze jedno zagadnienie: Tomasz a tomizm⁵¹. Często spotyka się filozofów, którzy deklarują przywiązanie wyłącznie do osoby i myśli św. Tomasza z Akwinu, ale nie chcą mieć nic wspólnego z jakimkolwiek tomizmem. Zwykle kryje się za tym przekonanie o własnym dobrym zrozumieniu historycznego Tomasza. Dla historii filozofii może mieć to jakieś znaczenie, ale dla filozofii jest bez znaczenia, ponieważ każda interpretacja dzieła Tomasza, wykraczająca poza ramy ściśle historyczne, jest już tomizmem. Każde więc odniesienie ujęć Akwinaty poza jego własne teksty będzie tomizmem. Nauczanie Tomasza było tomizmem już w XIII stuleciu dla jego kolegów z uniwersytetu, np. Jana Pechama, i uczniów, np. Idziego Rzymianina. Dzieje filozo-

fii ukazują to bardzo dobitnie, że każda wielka myśl dość szybko zaczyna żyć własnym życiem, bo zaczyna oddziaływać na innych, którzy ją podejmują lub z nią dyskutują. Nie inaczej stało się z myślą Akwinaty. Przeciwwstawianie więc Tomasza tomizmowi jest nieporozumieniem. Natomiast nie jest nieporozumieniem odróżnienie tomizmu od myśli historycznego Tomasza. Następcy bowiem mają prawo korygować mistrza, inaczej ujmować jakieś zagadnienie, a w pewnych sprawach z nim się po prostu nie zgadzać. Dziedziczenie bowiem dotyczy punktów wyjścia, a nie wszystkich szczegółowych rozwiązań. W przypadku Tomasza te punkty wyjścia są na tyle specyficzne, że koncentrują się na wierności samej „prawdzie rzeczy”, a nie na jej ujęciach, nawet jeśli są to ujęcia samego Akwinaty. Tomasz uczy tej wierności i się jej domaga. Teoretycznie więc uczniem Tomasza może być ktoś, kto w imię prawdy rzeczy odrzuca całe dzieło Akwinaty. Ale nie należy ufać takim deklaracjom, choć rzeczywiście byli tacy, co grzebali „chrześcijaństwo tomistyczne” w imię rzekomo tomistycznej postawy. Tomasz z Akwinu jest mistrzem wierności realnemu bytowi i ciągle jeszcze wiele możemy się od niego nauczyć. Chcę przez to powiedzieć, że recepcja dzieła Akwinaty nie jest jeszcze skończona, a powstanie tomizmu biblijnego, odkrywającego fascynującą teologię biblijną w Tomaszowych komentarzach do

⁵⁰ Zob. M. Gogacz, *Tomizm otwarty na dialog*, „Życie Katolickie” 8 (1989) 6, s. 120-125; przedruk: M. Gogacz, *W kierunku tomizmu konsekwentnego*, Warszawa 2012, s. 147-153.

⁵¹ Zob. D. Berger, *In der Schule des hl. Thomas von Aquin. Studien zur Geschichte des Thomismus*, Bonn 2005. Dawid Berger z ładu niemiecką skrupulatnością zestawia odmiany interpretacji dzieła św. Tomasza w różnych okresach historycznych.

ksiąg Pisma Świętego, której przez 750 lat nikt wcześniej nie zauważył, najlepiej o tym świadczy. Tomista więc czyta ciągle teksty Akwinaty, ale robi to jako badacz zainteresowany przede wszystkim prawdą, do której Tomasz jest dla niego przewodnikiem. Tomista nie jest wyznawcą Tomasza jako Tomasza, czyli jakiejś zideologizowanej wersji tomizmu, w której nie ważne co, ale kto mówi, a jeśli mówi to Tomasz z Akwinu, to jest to niekwestionowalne. Sam Tomasz był jak najdalej od takiej postawy nawet wobec Arystotelesa i Awicenny, których – jak wskazuje pierwsze zdanie traktatu *De ente et essentia* – cenił wyjątkowo.

To, co powyżej napisano rodzi pytanie o „warunki brzegowe” tomizmu. Jeśli bowiem tomista jest bardziej badaczem samej rzeczywistości niż tekstów Tomasza z Akwinu, to należy postawić pytanie: Jak daleko, zachowując jego „ ducha” można odejść od Tomaszowej „literury”, by jeszcze móc być nazwanym tomistą? Mieczysław Gogacz uważa, że o tomizmie i jego postaci świadczy stosunek do istnienia⁵². Rodzi się więc pytanie, czy ktoś, kto odwołuje się do tekstów Akwinaty, a neguje całkowicie zawartą w tych tekstach problematykę istnienia, jest jeszcze tomistą. Wiadomo z historii filozofii, że było wiele takich „tomizmów”. Czy jednak zasługują one na to miano? Czy negacja problematyki *esse* nie stanowi przekroczenia granicy, za którą nie ma już tomizmu? Wynikałoby z tego, że wiele historycznych „tomizmów” wcale tomizmem nie było.

Jak na tym tle sytuuje się tomizm Eleonory Stump?

Niepostrzeżenie też ulega zniekształceniu struktura filozofii. W książce Eleonory Stump centralnym zagadnieniem i podstawą metafizyki jest Bóg⁵³, natomiast w metafizyce św. Tomasza istnienie Boga jest wnioskiem metafizyki, która zaczyna od analizy bytów dostępnych naszemu bezpośredniemu poznaniu (co dobrze widać w *De ente et essentia*). Rozpoczynanie analiz filozoficznych od Boga jest rozpoczynaniem od przyczyny. Stanowi to typowo neoplatoński schemat uprawiania filozofii, zakłada bowiem zawsze jakąś postać natywizmu (teorii wiedzy wrodzonej). W realizmie zawsze zaczynamy od bezpośrednio poznawanego bytu, a jego analiza polega na poszukiwaniu przyczyn doznawanych skutków. I w metafizyce chodzi o przyczyny ostatecznie wyjaśniające byt w aspekcie jego istnienia i istoty.

Gdy ponadto uzna się, że Bóg, jako pierwsza zasada filozofii „jest niejednoznaczna, niewieloznaczna, analogiczna na sposób intelektualny przyczyną świata” (s. 53), to byt – według Gilsona i tomistów egzystencjalnych pierwsza zasada metafizyki – w ogóle znika z pola zainteresowania tak uprawianej filozofii. Tymczasem dla św. Tomasza Bóg jest najpierw i przede wszystkim przyczyną istnienia każdego bytu poza sobą. I to ten pochodny, bo stworzony byt, skomponowany ze stworzonego istnienia i z istoty, która stanowi jego tre-

⁵² M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, wyd. 4, Warszawa 2008, s. 73.

⁵³ Na s. 61 pisze odnośnie do Tomaszowej teorii wiedzy, że „opiera się ona na metafizyce, uznającej za pierwszą zasadę istnienia wszechwiedzącego, wszechmocnego i doskonale dobrego Boga”.

ściowe wyposażenie, jest przedmiotem metafizyki. Natomiast ogół wszystkich bytów, powiązanych zresztą rozmaitymi relacjami, stanowi świat i dlatego można powiedzieć, że Bóg jest pośrednio stwórcą świata, ale nie w taki sposób, że stwarza istnienie świata, ale że stwarza istnienia bytów jednostkowych składających się na świat. Teza ta wskazuje na zasadniczą różnicę pomiędzy metafizyką bytu jednostkowego a metafizyką

kosmosu. Święty Tomasz uprawiał tę pierwszą.

Autorka *Akwiny* jest przekonana o wyjątkowości bohatera swojej książki (w przeciwnym wypadku nie poświęciłaby mu prawie tysiąca stron tekstu) – jest więc całkowicie niezrozumiałe, że nie uznaje ewidentnej wyjątkowości jego filozofii istnienia i zadowala się wskazywaniem na drugorzędne elementy jego nauczania.

Bibliografia

1. Andrzejuk A., *Tomasz z Akwinu jako filozof*, wyd. 1, Warszawa 2017, wyd. 2, Warszawa 2019.
2. Andrzejuk A., *Tomasz z Akwinu jako psycholog*, Warszawa 2020.
3. Andrzejuk A., *Tomasz z Akwinu jako teolog*, t. 1, *Teologia trynitarna i chrystologia*, Warszawa 2022.
4. Andrzejuk A., *Tomasz z Akwinu jako teolog*, t. 2, *Teologia moralna i sakramentologia*, Warszawa 2023.
5. Andrzejuk I., Andrzejuk A., *Tomasz z Akwinu jako etyk*, Warszawa 2021.
6. Berger D., *In der Schule des hl. Thomas von Aquin. Studien zur Geschichte de Thomismus*, Bonn 2005.
7. Bocheński I.M., *ABC tomizmu*, London 1950.
8. Borgosz J., *Tomasz z Akwinu*, Warszawa 1962.
9. Chenu M.-D., *Święty Tomasz z Akwinu i teologia*, tłum. A. Ziernicki, W. Szymona, Kraków 1997.
10. Chenu M.-D., *Introduction à l'étude de saint Thomas d'Aquin*, Paris 1950.
11. Chenu M.-D., *Wstęp do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. H. Rosnerowa, Warszawa 1974 (wyd. 2, Kęty 2001).
12. Chesterton G.K., *Saint Thomas Aquinas*, London 1933.
13. Chesterton G.K., *Święty Tomasz z Akwinu*, tłum. A. Chojecki, Warszawa 1959.
14. Copleston F., *Aquinas*, London 1961.
15. D'Arcy M.C., *Saint Thomas Aquinas*, Dublin 1953.
16. Dec I., *Dwie antropologie. Tomaszowa a Marcelowa teoria człowieka*, Wrocław 1995.
17. Feser E., *Aquinas. A Beginner's Guide*, London 2009.
18. Feser E., *Tomasz z Akwinu: przewodnik dla początkujących*, tłum. K. Kotula, Kraków 2023.
19. Gardeil H.-D., *Initiation à la Philosophie de S. Thomas D'Aquin*, t. 1-4, Paris 1952-1953.
20. Gilson É., *Jedność doświadczenia filozoficznego*, tłum. Z. Wrzeszcz, Warszawa 1968.
21. Gilson É., *La liberté chez Descartes et la théologie*, Paris 1987 [reprint].
22. Gilson É., *Pourquoi saint Thomas a critiqué saint Augustin. Avicenne et le point de départ de Duns Scot*, Paris 1986 [reprint].
23. Gilson É., *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, I. Truskolaska, Warszawa 1960.
24. Gogacz M., *Elementarz metafizyki*, wyd. 4, Warszawa 2008.
25. Gogacz M., *Tomizm otwarty na dialog*, „Życie Katolickie” 8 (1989) nr 6, s. 120-125.
26. Gogacz M., *W kierunku tomizmu konsekwentnego*, Warszawa 2012.

27. Grabmann M., *Thomas von Aquin. Eine Einführung in seine Persönlichkeit und Gedankenwelt*, Kösel 1912.
28. Grabmann M., *Wstęp do „Sumy Teologicznej” świętego Tomasza z Akwinu*, tłum. A. Żychliński, Lwów 1935.
29. Kenny A., *Tomasz z Akwinu*, tłum. R. Piotrowski, Warszawa 1999.
30. Klubertanz G.P., *St. Thomas Aquinas et analogia. A Textual, Analysis and Systematic Synthesis*, Chicago 1960.
31. Kretzmann N., Stump E. (red.), *The Cambridge Companion to Aquinas*, Cambridge 1999.
32. Majkrzak H., *Doktor doktorów. Święty Tomasz z Akwinu*, Kęty 2012.
33. Mandonnet P., *Des écrits authentiques de S. Thomas d'Aquin*, wyd. 2 przejrzone i poprawione, Fribourg 1910.
34. Manser G.M., *Das Wesen des Thomismus*, wyd. 3, Freiburg 1949.
35. Maritain J., *Le Docteur Angélique*, Paris 1930.
36. Maritain R., *Doktor Anielski, czyli opowieść o św. Tomasz z Akwinu*, tłum. D. Szczerba, 2006.
37. Maritain R., *L'Ange de l'École, ou saint Thomas d'Aquin raconté aux enfants*, Paris 1957.
38. Martínez Cáceres C., *Historia o niemym wole. Święty Tomasz z Akwinu*, tłum. M. Orłowska, Pelplin/Toruń 2022.
39. O'Meara T.F., *Thomas Aquinas theologian*, Notre Dame – London 1997.
40. Olszewski M., *Tomasz z Akwinu*, Kraków 2003.
41. Peillaube E. (red.), *Wtajemniczenie w filozofię Świętego Tomasza*, tłum. A. Koperska, Poznań 1930.
42. Pesch O.H., *Thomas von Aquin. Grenze und Größe mittelalterlicher Theologie*, Mainz 1995.
43. Phelan G.B., *Saint Thomas and Analogy*, wyd. 3, Milwaukee 1943.
44. Pieper J., *Tomasz z Akwinu*, tłum. Z. Włodkowa, Kraków 1966.
45. Porro P., *Thomas Aquinas. A Historical and Philosophical Profile*, transl. by Joseph G. Trabbic and Roger W. Nutt, Washington 2016.
46. Porro P., *Tommaso d'Aquino. Un profilo storico-filosofico*, wyd.1, Roma 2012, wyd. 2, Roma 2019.
47. Przywara E., *Thomas von Aquin, Ignatius von Loyola, Friedrich Nietzsche*, „Zeitschrift für Ascese und Mystik” 11 (1936), s. 257–295.
48. Rogiński J., *Św. Tomasz z Akwinu*, Włocławek 1924.
49. Sertillanges A.-G., *Saint Thomas d'Aquin*, wyd. 2, Paris 1925.
50. Stump E., *Aquinas*, London and New York 2003.
51. Stump E., *Akwinata*, tłum. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022.
52. Swieżawski S., *Święty Tomasz na nowo odczytany*, Kraków 1983 (wyd. 2, Poznań 1995, wyd. 3, Poznań 2002).
53. Torrell J-P., *Initiation à la Saint Thomas d'Aquin*, wyd. 2, Paris 2006.

54. Torrell J-P., *Tomasz z Akwinu – człowiek i dzieło*, tłum. A. Kuryś, Kęty/Warszawa 2008.
55. Turner D., *Tomasz z Akwinu. Portret*, tłum. M. Romanek, Poznań – Warszawa 2017.
56. Walz A., *San Tommaso D'Aquino. Studi biografici sul Dottore Angelico*, Roma 1944.
57. Weisheipl J.A., *Tomasz z Akwinu. Życie, myśl i dzieło*, tłum. Cz. Wesołowski, Poznań 1985.
58. Werner K., *Der heilige Thomas von Aquino*, t. 1- 3, Regensburg 1889.
59. Wohl L. de, *Łagodne światło*, tłum. E. Chmielewska-Tomczak, Sandomierz 2013.
60. Wohl L. de, *Światło nad Akwinem*, tłum. M. Stebart, Poznań 1996.
61. Woroniecki J., *Narwyk czy sprawność. Centralne zagadnienie pedagogiki katolickiej*, „Ku Szczytom” [Wilno], 2 (1939) 4-5, s. 319-347.
62. Woroniecki J., *Wychowanie człowieka. Pisma wybrane*, Kraków 1961.
63. Wulf M. de, *Initiation à la Philosophie Thomiste*, Louvain 1932.
64. Vost K., *12 lekcji św. Tomasza. Duchowa mądrość na burzliwe czasy*, tłum. E. Kopocz, Poznań 2022.
65. Zembrzuski M., *Filozofia intelektu. Tomasza z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*, Warszawa 2019, s. 219.
66. Zimmermann A., *Czytanie Tomasza*, tłum. J. Merecki, Warszawa 2011.

Among Books on Thomas Aquinas

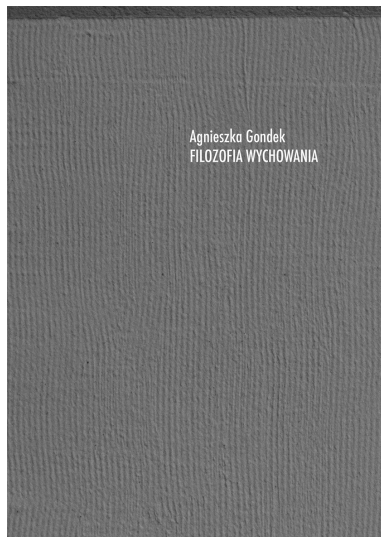
Keywords: Thomas Aquinas, Eleonore Stump, Thomism, Thomistic Philosophy, Thomistic Theology

The article regarding books on St. Thomas Aquinas has been divided into three parts. The first one attempts to classify numerous publications concerning Aquinas, in the second one there is a commentary to an analysis of Eleonore Stump, the third part, on the basis of that analysis offers remarks on the relation of historical thought of Thomas to diverse versions of Thomism. It characterises Thomism itself and considers possibilities and character of dialogue of Thomism with various currents of contemporary philosophy.

We make an attempt to divide the efforts of philosophers into these whose aim was to reconcile (“harmonisation”) of some stances and those for which the “truth of a thing” was of primary importance rather than its intellectual approach. The former perspective understands “dialogue” as the process of developing a common stance as a result of negotiation. The negotiation of common stance is not a dialogue with Thomism but it is a common effort to grasp reality unveiling in a moment of cognition, refine approaches from the point of view of that reality in order to receive approaches more adequate and further, more adequate expression of

reality. It results from the fact that also the subject of this dialogical reflection can be philosophy understood as a science which builds the knowledge about being, putting order in that knowledge and teaching the one.

Frequently there are philosophers who declare their commitment exclusively to the person and thought of St. Thomas Aquinas but at the same time they are not willing to have anything in common with any kind of Thomism. In this paper however, we present the view that each elaboration of Aquinas’ approaches beyond his own texts is a variety of Thomism. This allows the followers of Aquinas to make corrections to their master or rather to approach a chosen question from a different perspective, or even disagree with the master. Inheritance is hence present in the starting points, not in particular solutions. In case of Thomas the starting points are specific for the fact that they concentrate on faithfulness with the “truth of a thing” itself, not on its approaches. This, however, raises a question on the “border conditions” of Thomism. In this paper we claim that they are indicated by the relation to the theory of *esse* as the act of being.

Agnieszka Gondek

Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej

Warszawa 2022

W książce głoszony jest pogląd, że filozofia jest podstawą ogólnej edukacji na każdym szczeblu kształcenia. To filozofia bowiem jest podstawą wykształcenia ogólnego, a nie encyklopedyczność wiedzy. Korelacja filozofii z innymi przedmiotami nauczania w szkole średniej jest podstawą integracji wiedzy. W książce starano się wykazać, że wykształcenie filozoficzne zapewnia spójność wiedzy, a co za tym idzie – spójność kształtowanej w szkole osobowości. I na tym polega oryginalność tej publikacji na tle literatury na ten temat.

Zagadnienie opracowano na tle dyskusji na temat nauczania filozofii, toczących się w dwudziestoleciu międzywojennym (1918-1939) oraz ćwierćwieczu transformacji ustrojowej w Polsce (wyznaczonym okresem 1990-2015). W wyniku wyciągnięcia wniosków z tych dyskusji zwrócono uwagę, że w obliczu coraz większej specjalizacji nauk szczegółowych, to właśnie filozofia powinna stać się podstawą „ogólności” wykształcenia młodego człowieka w szkole średniej. Książka pokazuje, że dzięki filozofii kształcenie ogólne nabiera społecznej wartości, podnosi standard funkcjonowania człowieka, umożliwia lepsze uczestnictwo w kulturze oraz kształtowanie świadomego światopoglądu.

Wydanie książki dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

E-Book do pobrania gratis ze strony Naukowego Towarzystwa Tomistycznego –
www.tomizm.org

Nota o Autorach

Bartosz Adamski – ks. mgr, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Toruńskiej. Studia filozoficzno-teologiczne ukończył na Wydziale Teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując tytuł zawodowy magistra teologii na podstawie pracy pt. „*In libertatem vocati*” (Ga 5, 13). *Wolność w Chrystusie w świetle piątego rozdziału „Super Epistolam S. Pauli Apostoli ad Galatas lectura” św. Tomasza z Akwinu*. Za pracę tę otrzymał Nagrodę im. prof. Mieczysława Gogacza (laureat X edycji). Obecnie pełni funkcję prefekta roku propedeutycznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Toruńskiej.

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się filozofią bytu, antropologią filozoficzną i etyką. Jest uczniem (i następcą na Katedrze) Profesora Mieczysława Gogacza.
Nr ORCID: 0000-0002-7926-4070

Izabella Andrzejuk – dr, wykładowca filozofii w Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, Polskiego Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej oraz redakcji „Rocznika Tomistycznego”. Jest autorką ponad osiemdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska), etyki, klasycznej teorii człowieka, filozoficznych podstaw mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021) oraz *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, (Warszawa 2021).
Nr ORCID: 0000-0002-4961-2580

Przemysław Artemiuk – ks. prof. ucz., dr hab., teolog fundamentalny, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży oraz przewodniczący Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Ostatnio opublikował monografię *Kim jest papież w Kościele? Szkice z teologii prymatu* (Płock 2022), a także zredagował tomy studiów *Odcienie polskiego katolicyzmu* (Płock 2022) oraz *Hermeneutyka i apologia. W kręgu myśli teologicznej ks. Henryka Seweryniaka* (Płock 2022).
Nr ORCID: 0000-0001-5337-0329

Jacek Banaś – nauczyciel, etyk; zastępca dyrektora Departamentu Kształcenia Ogólnego i Podstaw Programowych (MEiN).

Magdalena Bejm – magister filologii klasycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Od 2020 roku asystent dydaktyczny w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prowadzi lektorat języka łacińskiego i greki starożytnej. Główne kierunki zainteresowań naukowych: mediewistyka, literatura nowołacińska XVI wieku, edytorstwo. Przygotowuje edycję cap. XXXIX-XL *Victoria Deorum, sive veri herois eductio* S.F. Klonowica wraz z komentarzem edytorskim.

Marcin M. Grabowski – absolwent filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą metafizyka tomistyczna, historia filozofii starożytnej i chemia organiczna.
Nr ORCID: 0009-0009-1072-2641

Martyna Kozakiewicz – mgr; doktorantka w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku nauk teologicznych.

Dawid Lipski – dr; adiunkt w Instytucie Społecznych Podstaw Penitencjarystyki Akademii Wymiaru Sprawiedliwości. Stypendysta Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego (Liechtenstein), Fundacji Lanckorońskich z Brzezia (Londyn) oraz Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Kolonja). Redaktor w czasopiśmie „Pro Fide, Rege et Lege” oraz w „Roczniku Tomistycznym”. Nauczyciel dyplomowany etyki w szkole podstawowej i średniej.
Nr ORCID: 0000-0003-2136-0622

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Lowańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: *Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów*, *Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów* i *Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów*. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.
Nr ORCID: 0000-0002-6635-5934

Małgorzata Łuszczynska – dr hab., prof. ucz. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest autorem licznych publikacji naukowych z zakresu filozofii prawa oraz historii doktryn polityczno-prawnych. Zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki społecznej nauki Kościoła katolickiego, tomizmu, myśli politycznej i prawnej średniowiecza, normatywizmu i jego krytyki, rozwoju filozofii prawa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Członek Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej. Redaktor czasopisma „Annales UMCS sekcja G (Ius)”.
Nr ORCID: 0000-0002-4387-8820

Adam Machowski – ks. dr, wykładowca filozofii i etyki w Akademii Jagiellońskiej w Toruniu. Obronił doktorat z teologii poświęcony moralno-etycznym aspektom *De regno* Tomasza z Akwinu i doktorat z filozofii na Universidad de Navarra zatytułowany *Participatio politica en Tomás de Aquino* będący interpretacją filozofii politycznej Akwinaty zawartej w *Komentarzu do „Polityki”* i w *Sumie teologicznej*. Autor wielu artykułów odnoszących się do doktryny społecznej i politycznej Tomasza z Akwinu. Ostatnio głównym tematem badań są studia komparatystyczne nad sprawnościami moralnymi u Akwinaty i Konfucjusza – książka: *Cnoty społeczne u Konfucjusza i Tomasza z Akwinu. Studium porównawcze nad sprawnościami moralnymi Wschodu i Zachodu*.
Nr ORCID: 0000-0003-0681-0728

Henryk Majkrzak SCJ – doktor habilitowany teologii dogmatycznej, doktor teologii życia wewnętrznego i doktor filozofii człowieka, kierownik Sekcji Filozoficznej Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego i Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, miłośnik dzieł i nauczania św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu i innych doktorów Kościoła. Wieloletni wykładowca w Wyższym Seminarium Misyjnym Księży Sercanów w Stadnikach oraz w różnych uczelniach kościelnych Krakowa i okolic, współpracujący z wieloma czasopismami naukowymi, autor ponad 140 publikacji, w tym 18 książek. Swoją działalnością wspiera rodzinę, patriotyzm i pamięć o Żołnierzach Wyklętych, czyli Niezłomnych.

Konstanty J. Milancej – student filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą historia scholastycznej filozofii naturalnej i metafizyki.

Nr ORCID: 0009-0000-9575-8217

Valentine Aghoghophia Ovie – ks. mgr, związany z Zakonem św. Augustyna w prowincji nigeryjskiej (urodził się w Lagos w Nigerii). W 2012 roku uzyskał na Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Makurdi w stanie Benue licencjat z filozofii, a w 2017 roku na Uniwersytecie św. Augustyna w Jos, w stanie Plateau licencjat z teologii. Pogłębiając swoje naukowe zainteresowania studiował teologię uzyskując w 2022 roku na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie tytuł magistra teologii dogmatycznej. Obecnie kończy swoją rozprawę doktorską z teologii dogmatycznej. Ponadto od sześciu lat pracuje jako wikariusz w Archidiecezji Warszawskiej, zajmując się anglojęzyczną społecznością katolicką. Publikuje artykuły na tematy teologiczne związane z angelologią, kosmogonią, mariologią i epistemologią.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w Powszechnej Encyklopedii Filozofii i 32 w Encyklopedii Filozofii Polskiej. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów.

Nr ORCID: 0000-0003-0618-611X

Ewa Agnieszka Pichola – dr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat z filozofii obroniła w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie rozprawy, w której analizowała dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w jego pismach. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a szczególnie filozoficznymi podstawami koncepcji psychologicznych oraz antropologicznymi aspektami prawdy.
Nr ORCID: 0000-0001-6078-7384

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Pełni funkcję z-cy dyrektora Instytutu Filozofii oraz z-cy przewodniczącego Rady Dyscypliny Filozofia. Jest ponadto z-cą redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego i członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Zainteresowania naukowe M. Płotki skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książek: *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013), *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku* (Warszawa 2016) oraz *Tomasz z Akwinu o przyjemności*, (Warszawa 2021). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filosofii”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: 0000-0002-6993-2178

Dominika Rejewska – studentka filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pracę dyplomową poświęca zagadnieniom ontologii dzieła sztuki u Hansa-Georga Gadamera.

Jan Siwierski – studiuje na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz na Warszawskim Uniwersytecie Medycznym. Do jego zainteresowań należą metafizyka, logika i filozofia nauki.

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował: fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej

dotyczącej świata. Jego teorię poznania określa się mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie – aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Elementy filozofii*; *Wprowadzenie do metafizyki*; *O metodzie teorii poznania*; *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne*; *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy).

Bartłomiej Uzar – student Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe oscylują między metafizyką i logiką, zwłaszcza w kontekście scholastycznym, neoscholastycznym i analitycznym. Nr ORCID: 0000-0002-2240-1310

Katarzyna Werkowicz – mgr fizjoterapii i filozofii. Absolwentka studiów licencjackich i magisterskich na Akademii Wychowania Fizycznego oraz na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W jej dorobku, znajdują się prace naukowe z obszaru medycyny i filozofii. Analizowała takie problemy jak: wstyd w relacji lekarz – pacjent oraz antropologia zawarta w polskim Kodeksie Etyki Lekarskiej.

Bartosz Zalewski – dr, adiunkt adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pracę doktorską pt. „*Humanitas*” w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego obronił z wyróżnieniem 2020 roku. Jest członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Jego zainteresowania naukowe dotyczą wpływu chrześcijaństwa na prawo rzymskie w okresie późnoantycznym, rzymskiego prawa karnego i jego

repcji w Europie średniowiecznej oraz wczesnonowożytnej, myśli polityczno-prawnej św. Tomasza z Akwinu.

Nr ORCID: 0000-0001-7508-354X

Michał Zembrzusi – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pełni funkcję Zastępcy Przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest dyrektorem serii wydawniczej „Biblioteka Rocznika Tomistycznego”. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możnościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku wydał monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasz z Akwinu koncepcja intelektu możnościowego i czynnego*. Jest autorem przekładów: *Tomasz z Akwinu, Komentarz do De hebdomadibus Boecjusza*, (Warszawa 2021) oraz *Tomasz z Akwinu, Kwestia o substancjach duchowych*, (Warszawa 2023).

Nr ORCID: 0000-0003-4647-479X